Marno János

Költészet vagy/és filozófia

VISSZHANG - LX. évfolyam, 48. szám, 2016. december 2.

„A raktár

előtt poros lámpa ég.

Csak látszik, nem világit,

ilyen az ész, ha áhit.”

(JA: *Tehervonatok tolatnak*)

Tisztelt Tőzsér János!

Noha József Attilát minden idők legjelentősebb és legfilozofikusabb költőjének tartom, az *Eszmélet* – egészében legalábbis – nem szívügyem. No de látja, már rögtön az első mondatomban egy metafizikailag értelmezhetetlen vagy/és irreleváns állítást tettem. A szívemet merészeltem elbírálási fórumként megjelölni. Az Ön verselemzése ellenben olyan kváziobjektív lencse alá helyezi a költeményt, ami elvágólagosan képes megítélni egy-egy versszak vagy versszakon belüli szövegfonatok konzisztenciáját, logikai koherenciáját, azaz filozófiai igazságát, mintha legalábbis csakugyan rendelkeznénk bizonyos megvesztegethetetlen fogalmi mérőeszközzel, amely még a nyelven, a mindennapi beszélt nyelven innen van (vagy már túl rajta), hasonlóképpen a matematikához. És amely révén az *Eszmélet* minden egyes darabját le lehet matekozni, ki lehet deríteni róluk, hogy rendben-e matekilag a szénájuk, vagy boglyasabbak mondjuk a *Toldi* első versszakának a szénaboglyáinál. Ami pedig inkompatibilissá teszi az egész költeményt egyrészt a magyar – részben gondolati – költészettel, sőt, magának a költeménynek a halmazán belül is rendetlenséget eredményez a részhalmazok és részelemek között. Mindjárt az írásának az elején szemére veti Németh G. Bélának a kijelentését, miszerint az *Eszmélet* létösszegző vers. Volna. Bevallom, ifjan, amikor még a rádió bőségesen sugárzott irodalmi műsorokat, Németh G.-t hallgattam az akkori esztéták közül a legszívesebben, őt éreztem a legkevésbé fafejű vagy vulgármarxista bürokratának, s ezért sem tűnhetett fel ennek a létösszegző terminológiának az abszurditása, pongyolasága. Ha tetszik, nagyképűsége. De hát a nyelv szakadatlanul rácsalogatja beszélőjét az újra- meg újraélesített aknamezőire, ezért utólag is megbocsátom Németh G. Bélának ezt a fogalomfelfújtját, és rokonszenvesnek gondolom a pontatlanságon belüli gondolatát. Azt nevezetesen, hogy az *Eszmélet* összefoglaló igényű költemény, valószínűleg ezért is áll 12 darabból, az óramutató teljes körét megjárva.

Hanem engedje meg nekem, hogy még kuszábban reflektáljak a vers – szigorúan csak filozófiai – bírálatára. Ön az első két szakaszt egyáltalán nem helyezte a górcsöve alá, vélhetőleg azért nem, mert azokban nem talált fogást a versbeszéd filozófiai megítéléséhez. Hogy is találhatott volna, amikor az első versszak záró két sora ilyesmit állít: „Az éjjel rászálltak a fákra, mint kis lepkék, a levelek.” A második versszakot meg pláne nem tárgyalhatta, hiszen ott egy szubjektum pszichotripjét kellett volna filozófiailag megmérnie, ahol tehát a szavak fizikai jelenlétén és külön-külön jelentésén kívül semmiféle stabil referencialitással nem találkozunk, hacsak nem annak az ellenkezőjével, lásd: „Nappal hold kél bennem, s ha kinn van / az éj – egy nap süt idebent.” Ahogy ennek egy indulatosabb – mert fájdalmas – és végletes változatával találkozhat a *Nagyon fáj*ban is. József Attila köztudomásúlag szélsőségek között vergődött, s épp eme vergődései bírták rá olyan – szerintem is filozófiailag rendkívül releváns – felismerésekre, amelyekre hivatásos filozófusok is csak ritkán jutottak (mint mondjuk Nietzsche vagy Merleau-Ponty,

Deleuze stb.), s amikor jutottak, ott általában hektikusabbá vált a gondolatvezetésük konzisztens vagy/és inkonzisztens természete. Jut eszembe! egy gimnazista szájú kérdés: mi is volna a filozófia tárgya? Mi az a szint, ami felett már egy gondolat nem számít triviálisnak csak azért, mert igaz? Mi a véleménye egy szakfilozófusnak erről a kifejezésről: ráeszmélni? Mert a mindennapi beszédben használatos erre egy kifejezés: felfedezni a spanyolviaszt. (Bevallom, máig nem néztem utána, honnan ered ez a mondás, mégis, az önirónia eszközeként magam is gyakran élek vele. „Végre, megint sikerült felfedeznem a spanyolviaszt!" És meglehet, azért, nehogy egy filozófus dörgölje az orrom alá, hogy felfedezésem nevetséges, mert gyerekes.) No de tegyük fel, az *Eszmélet* némely részletei gyerekes közhelyeknek hatnak, kamaszkori létfelfedezéseknek – mennyiben csökkenti ez a vers gondolati súlyát, s hogy kedvenc kifejezésemmel éljek, horderejét? Azt írja, a hatodik versszak filozofikus sorai megejtő naivitásról árulkodnak, gyermeteg közhelyet ismételnek. „Im itt a szenvedés belül, / ám ott kívül a magyarázat. / Sebed a világ – ég, hevül / s te lelkedet érzed, a lázat." Sosem éreztem eléggé sikerültnek ezeket a sorokat, most mégis muszáj védelmembe vennem őket, és, úgy vélem, nem puszta belemagyarázás által. Egyszerűsítsük az egzisztenciális tényállást: van az én, a szubjektum és van a világ a végtelen számú objektumaival, a költő pedig fölfedez valami paradox kölcsönviszonyt a két „szereplő" között, azt tudniillik, ami egyébként is a József Attila-i költészetre annyira jellemző, hogy a kintnek és a bentnek eleve adott egy csereszabatossága, ám ez a csereszabatosság soha nem engedi rögzülni egyik vagy másik szereplő pozícióját, de még az identitását sem. Hiszen mit mond rögtön az elején: itt a szenvedés belül, kint a magyarázat; sebed a világ – ég, hevül, s te lelkedet érzed, a lázat. Nonszensz itt a részelemeket egy kétdimenziós egyenletben elhelyezni. Nonszensz ebből a négy sorból egy szakfilozófiai tényállítást kipreparálni, mivel a motívumok a vers univerzumán belül szüntelenül változtatják a pozíciójukat. A kint és a bent így nem statikus reláció, hogy csak egy olvasati javaslattal éljek: a kint a magyarázat szintagma azt is jelenti (többek között), hogy amikor megmagyarázok valamit, amikor eljutok valaminek a fogalmi megragadásához, akkor egyúttal elveszítem a szenvedés egzisztenciális igazságát, a szubjektum sajátos valóságosságát. Az Ön által szimpla karteziánus tétel elismétlésének ítélt passzus természetesen használja a karteziánus fogalmakat, csak éppen nem a maguk egyirányú viszonosságában, hanem ki- vagy elmozdulásukban éri tetten őket: Sebed a világ – ég, hevül, s te lelkedet érzed, a lázat. Mai költő már elhagyná az ég, hevül közötti vesszőt, épp azért, hogy az alternatív olvasatnak, ami így is szembeötlően kínálja magát, helyet adjon. Ennél azonban fontosabb a „Sebed a világ" állítás, ami már önmagában messze túlmutat a karteziánus leosztáson; hiszen azt mondja, az alany számára a világ csupa merő seb, amely ég, hevül, számot adni erről a hevüléséről mégis csupán én, az alany tudok, tehát implicite megfordul magában az állítás, így: én mint alany az úgynevezett objektív világ szenvedésének (= puszta vanságának) médiumaként adok hangot. Ezt, megbocsásson, leegyszerűsíteni, parodizálni az ujjamra mért kalapácsütéssel olcsó tréfa, mert csak szimplifikálja, meghamisítja a fentebbi négy sor kimeríthetetlen jelentéskomplexumát. Világos, hogy a költőnek esze ágában nem volt filozófiai tételeket versbe foglalni, hogy Ön mégis ilyesmik kipreparálására pazarolta az idejét, az, nézetem szerint, magának a költészetnek a félreértése. A filozófia, amiről, ismétlem, nem igazán tudom, hogy mivel foglalkozik, mint sajátos diszciplínát azonban tiszteletben tartom, míg a költészetet nem tekintem diszciplínának, sokkal inkább, a maga mindenkori esztétikai-poétikai kötelmein belül, szabadgondolkodásnak, a nyelv mint potenciális emlékezet felébresztésének, miáltal sokkal többet tudhatok meg, élhetek át, mint azt bölcselmetek, ó, tudósok, elgondolni képes. De engedje meg nekem, hogy itt a versszak további, Ön által inkonzisztensnek vélt négy sorára is reflektáljak, amit Ön a teljes költemény „kétségkívül legkidolgozottabb témájaként" nevez meg (tudniillik a szabadságot). „Rab vagy, amíg a szíved lázad – / úgy szabadulsz, ha kényedül / nem raksz magadnak olyan házat, melybe háziúr települ." Ön azt állítja, érdemben mindegy, konkrétan kire, kikre gondolhatott itt a költő, Flórára-e például, aki ha őt választja házastársául, háziúrrá válik mellette – azt mondja, ez nem érdekes, a háziúr fontosabb ismérve az idegenség, az idegen hatalom. Én pedig két – egymást kiegészítő – értelmezési javaslattal állok elő: az egyik életrajzi-szociológiai megalapozású: JA szinte az egész gyerekkorát nyomorult kis albérleti lakásokban élte meg, ergo többé nem kívánna ilyen fedélt a feje fölé, s ennél még jelentősebb az a következtetése, hogy ő maga, a ház lakója ne váljék a ház urává. És ez bizony – alighanem tudattalanul – a Káin–Ábel alapképletre utal vissza,

az ábeli (nomád) szabadságra, amely mindig csak a természeti változásokhoz alkalmazkodik, illetve az evvel szemben erőszakkal letelepedő, testvérgyilkos Káinra, akinek így vagy amúgy, mindenképp a leszármazottai vagyunk. Szívünkben, tehát a vérünkben is hordozva, keringetve az ábeli vért, a vértanú vérét. Ez patetikusan hangozhat, jóllehet emberemlékezet óta ennek az infrastruktúráit kifejlesztő attitűdnek a nyűgét nyögjük, csődöt mondva az összes szabadságstratégiával, amit ez idáig kiötlött és kipróbált az ember. JA fontos kitétellel kezdi ezt a négysorosát: „Rab vagy, amíg a szíved lázad", azaz amíg ezen a káini paradigmán belül iparkodsz az ábeli szabadságevidenciának érvényt szerezni. Rávághatja erre, hogy ez még a karteziánus trivialitáshoz képest is tönkrekoptatott lemez, a vissza a természetbe meg új társadalmi szerződés ideáinak a kísértetjárása csupán, én viszont avval a javaslattal rukkolok elő, hogy értsük ezt a szabadságfilozófiát a versen belüli eseménynek – és nem tanakodásnak! A vers ugyanis nem diskurzust folytat különböző praktikus vagy elvontabb témák, problémák kapcsán, ezt csupán retorikailag teszi: az esztétikai-poétikai aktusban sokkal inkább egy zenei logika mentén halad, amely haladványnak revelatív melléktermékei a szóba került filozofémák. Paradox (vagy nem paradox) módon, mégis ez a majdnem-melleslegesség adja meg az idézett és a még nem idézett passzusoknak a mélységélességét, pontosságát, valamint a mélység által megképződött terek egymást visszhangzó jelentésmódosulásait is, ha tetszik, ellentmondásait.

A XI. versszakot illetően, minek tagadjam, bennem is gyakran támadtak ellenérzések, erkölcsi-ízlésbeli averziók, amiért a hízót, akit a hizlalója gondoz rosszhiszemű haszonelvűséggel, hogy őrajta, a naiv áldozaton demonstrálja JA a boldogság valódi, mert elérhető állapotát. De vajon nem a hipokrita beszél-e belőlem, amikor így sápítozom? Elvégre nem az én önkényem intézménye a disznóhizlalás, a baromfitenyésztés, az irtózatos húsipar, nem az ember tehet arról, hogy vegyes étrendű természete ragadozóként is viselkedteti, nem csak növényevő kérődzőként, meditáló szerzetesként, aki, teszem, bogarakkal és bogyófélékkel oltja éhségét. Azt viszont itt sem értem, hogy a boldogság eme epizodikus allegóriája miért hat kínosnak az Ön számára? Ha igaz valamennyire is, hogy a magától értetődés állapota azonos a boldogság állapotával, hogy úgy mondjam, a kétségbeesettlenség biztosítja az élőlénynek a boldogságérzetet, akkor ebben mi a kínos? Az-é, hogy a boldogságot a totális érzékiség teljes önfeledtségében fedezi fel a költő, megengedem, valami végtelenül pianissimo szarkazmussal a hangjában. „Ma is látom, mily tétovázva / babrált pihéi közt a fény." Megbocsátja nekem, ha felhívom a figyelmét az ebben a két sorban megjelenített objektív gyengédség finomságára – mintha élő éléskamráját babusgattatná JA ebben a jelenetben a fénnyel. Magam ezért ebben a szarkazmusban a végtelen empátiát is érzékelem a másfél mázsás szőke boldogság iránt.

Végezetül, nehogy kifussak térből és időből, én is már csak a negyedik szakaszra összpontosítok. A Babitsot engesztelő versben is szereplő ötsoros világkép, majd különösen az erre a képre ráénekelt tercina konzisztenciája több mint magától értetődik a szövegben, lévén megbokrosodott, feldúsult fejleménye – többek között – az egész fiatalon írt *Favágó* című versnek is, amely így indul: „Vágom a fát hűvös halomba, fényesül a görcse sikongva" stb. Egy többfokozatú, már-már allegorikussá váló metaforakomplexummal támad itt dolgunk, amelynek ha csak ezt az előfordulását vizsgáljuk, a dialektikus és az ezoterikus gondolkodást érezhetjük egymásba oltódni. Az emlegetett inkonzisztencia éppenséggel a kétféle gondolkodás (kétféle tudatállapot) nászának a konzisztenciáját hivatott előteremteni, sőt, inkább úgy fogalmazom: megteremni. Hajlok a Heidegger mondását én is retorikai petárdának tekinteni, a József Attila-i sorra azonban ez egyáltalán nem áll; a nincs, az ugyanis folyvást megbokrosodik (és ez nem szójáték), ráadásul ebben a versszakban a halom hasított fa révén amolyan természetkísértetként oson be a verstérbe. S hogy csak ami lesz, az a virág, innentől fogva felszabadult dallam gyanánt referál az immár nem egészen rejtélyes bokorra, a tercina zárósora pedig evidens: „ami van, széthull darabokra". És ez nem marad meg a tercina enigmatikus dialektikáján belül, hanem visszafelesel a halom hasított fa dialektikus koherenciájára is, cáfolva annak az egzisztenciális igazságát. Amit talán egy filozófiai tétel kifejtése nem engedhet meg magának, mivel kötik a kvázitudományos beszédmód protokollelvárásai, a költészet viszont annál inkább megteheti, meg kell tennie ahhoz, hogy az artikulálatlan vagy artikulálhatatlan valóságnak (illetve a JA által annyiszor emlegetett valósághiánynak) szavazati lehetőséget biztosítson a logikailag

rendezett beszédben. De hadd zárjam igencsak hézagos vitaírásomat egy mindennél triviálisabb spanyolviasszal: a verbális költészet, József Attilánál különösen, partnerként vonja be gyakorlati elmélkedéseibe a nyelvet, nem óhajt versének sem a háziura lenni, mivel tudja, hiszen folyvást megtapasztalhatta, hogy a nyelv mint élő organizmus éppoly érzékenyen rezonál az ő szándékaira, elgondolásaira, mint ő maga a nyelv önkéntelen rezdüléseire, megnyílásaira vagy tereléseire. Figyelmébe ajánlom ezért a ciklus többi darabját is, de legkivált a hetedik darabot, amelyik már-már didaktikusan számol be erről a költői attitűdről és élményről.